

УДК [159.9.07+159.923]:115

Р. М. Свиначенко, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ЧАСУ СВІДОМИМИ ІНДИВІДАМИ В КАРТИНАХ СВІТУ

У роботі проведений теоретичний аналіз проблеми картини світу. Проаналізовані змістовні характеристики основних концептуальних підходів до часу в історії науки та філософії. Зроблена спроба порівняння концепцій часу за типом ставлення суб'єктів до властивостей часу. Показано, що уявлення про властивості часу формуються у підлітковому віці.

Ключові слова: філософія часу, концепції часу, суб'єкт діяльності, час, картина світу.

Однією з головних проблем психології залишається проблема часу. Їй присвячені дослідження П. Фресса, Д. Г. Елькіна, Б. Й. Цуканова та інших. Вони показали, що час є ключовим параметром суб'єкта діяльності.

Б. Й. Цукановим [8] виявлено, що кожен індивід має власну суб'єктивну одиницю часу "τ", з якою він народжується, живе й на підставі якої оцінює реальний час свого існування і буття. Цукановим Б. Й. також виділені типологічні групи індивідів, які по-різному переживають час.

В цілому, дослідниками проблеми психологічного часу показано, що індивідуальні особливості ставлення до часу структурують всю діяльність суб'єкта, а через неї й змінюють індивідуальну картину світу.

Метою нашого дослідження стало виявлення типологічних особливостей суб'єктивного ставлення суб'єктів до часу та його властивостей у власній картині світу.

Розгляд психологічної літератури до проблеми картини світу дозволяє виокремити кілька основних трактувань цього поняття. У когнітивній психології "внутрішня картина світу — це психічна конструкція, що дозволяє відбити тривимірність об'єктивного світу. Це віртуальний простір особистості, у якому біологічний організм розміщає всі уявлення, сформовані в процесі сприймання об'єктів, і дає їм адресацію" [1, с. 170].

А. М. Леонтьєв розглядає поняття "образ світу", припускаючи, що "предметний світ здобуває в образі п'ятий квазівимір. Предметний світ виступає в значенні, тобто картина світу наповнюється знаннями" [4, с. 260].

Згідно Н. М. Корольовій, "картина світу особистості являє собою складну, багаторівневу суб'єктивну модель життєвого світу як сукупності важливих для особистості об'єктів та явищ; базисними утворюючої картини світу особистості є інваріантні смислові утворення як

стійкі системи особистісних смислів, змістовні модифікації яких обумовлені особливостями індивідуального досвіду особистості" [3, с. 5].

Таким чином, основні підходи до картини світу суб'єкта розглядають її як деякий психічний конструкт, що містить значимі для суб'єкта об'єкти і явища, в основі яких лежать особистісні смисли.

На емпіричному рівні проблема типології картин світу досліджена в роботах Є. О. Клімова [2] та В. І. Подшивалкіної [6]. Є. О. Клімовим уперше проведена типологізація образів світу різних груп професіоналів. Як основні компоненти картини світу він виділяє уявлення професіоналів про людину й навколишній світ, живу та неживу природу й т. п. Автором показано, що для професіоналів, зайнятих у різних предметних областях праці, характерні різні образи світу.

У дослідженні В. І. Подшивалкіної розглянуті особливості життєвого шляху професіоналів з різними картинами світу [6, с. 83]. В її дослідженні показано, що успішність інженерів, незважаючи на високу технічну складову їх діяльності, залежить не стільки від технічного бачення світу, скільки від різнобічних знань про світ, включаючи естетичні й людські, знакові й образні, іншими словами, від певного рівня гармонії картини світу.

Як свідчить аналіз літератури, уявлення про час виявилися за межами картини світу суб'єкта. Крім того, одна із проблем психологічного вивчення часу лежить у фундаментальному протиставленні фізичного й психологічного часу. Сучасний розвиток фізики й математики підтверджує неоднозначність основних властивостей реального фізичного часу, що пов'язано з появою теорії відносності й визнанням нетотожності часу макро- і мікросвіту. Те, що раніше вважалося атрибутом лише чисто психологічного часу: мінливість, оборотність і т. п., на сьогодні стало об'єктом вивчення фізико-математичних наук і філософії.

На основі аналізу проблеми часу в природничих науках і філософії Ю. Б. Молчановим [5] виділені 4 концепції часу: субстанціональна, статична, реляційна й динамічна. Змістовні характеристики цих концепцій часу представлені в таблиці 1.

Пари протилежних концепцій — субстанціональна і реляційна порізному вирішують питання про абсолютність чи відносність часу, якщо для першої час тече розмірно, монотонно, незалежно ні від чого, то для другої — час не існує сам по собі, він є індивідуальним, відносним, суб'єктивним. На наш погляд, подібну ж аналогію можна використовувати при диференціації ставлення до часу індивідів і, навіть, культур — одні відносяться до часу як до абсолюту, наприклад, німецька, швейцарська культури, інші — як до чогось відносного, не важливого, наприклад, східні культури.

Інша пара протилежних концепцій — статична й динамічна порізному вирішує питання становлення в часі.

В статичній концепції часу важливі лише метричні ознаки часу: співвідношення "раніше" — "пізніше" чи "одночасно", всі події розглядаються як реально існуючі, крім того, минуле сьогоднішнього і майбутнє, як на площині, можуть співіснувати поруч один з одним, таким чином, передбачається можливість навіть "подорожі в часі". Час, та-

кож, є нерухомим, нескінченим, оборотним, неперервним, може бути нереальним. Взагалі статична концепція часу охоплює кількісні властивості часу, для неї час — це тривалість, яку можна кількісно заміряти.

Таблиця 1

**Змістовна характеристика чотирьох концепцій часу
(за Молчановим Ю. Б.)**

Концепція	Автори	Властивості часу	Зміст
Субстанціональна	Анаксимандр, Геракліт І. Ньютон С. Кларк	Абсолютність часу	Час існує сам по собі, час тече розмірно, час тече незалежно ні від чого
Реляційна	Аристотель, Лейбниц, Ейнштейн	Відносність часу	Час не існує сам по собі, час є індивідуальним, час є відносним, час є суб'єктивним
Динамічна	Августин, Геракліт	Час – порядок; час – якісна характеристика	Реальним є лише сьогодні, минулого і майбутнього в реальності нема, час є рухливим, час є необоротним
Статична	Пармені, Мак-Таггарт	Час – тривалість; час – кількісна характеристика	Час може бути нереальним, минуле сьогодні і майбутнє співіснують поруч один з одним, час є нерухомим, час є оборотним

В динамічній же концепції особливе значення мають топологічні властивості часу: існує лише теперішній час, який з'єднує минуле та майбутнє, реальним є лише сьогодні, минулого і майбутнього в реальності нема, тому час є необоротним, рухливим, постійно тече. Таким чином, динамічна концепція часу охоплює якісні властивості часу, для неї час, на відміну від статичної концепції, є упорядкованим.

Молчановим Ю. Б. показано, що в певні епохи одночасно існували різні уявлення про властивості часу, але кожний вчений схилився лише до однієї концепції й визнавав лише певні властивості часу. Примітною тому залишається суперечка про субстанціональність або реляційність властивостей часу між Г. Лейбницем та учнем І. Ньютона С. Кларком.

На основі змістовних описів властивостей часу в чотирьох концепціях нами під керівництвом Б. Й. Цуканова був складений опитник, що складався із типових характеристик властивостей часу чотирьох концепцій. Було проведено дослідження на репрезентативній вибірці, яка налічувала біля 200 осіб. Використання програмного пакету комп'ютерного математико-статичного аналізу SPSS 11.5 дозволило, за допомогою кластерного аналізу, розробити типологію суб'єктів залежно від їх уявлень про властивості часу. Загалом виокремлено чотири типологічні групи суб'єктів (рис. 1).

До першої групи, з домінуючими динамічними уявленнями про час ввійшли 41,8% опитаних, до другої — з субстанціональними (23,25%), до третьої — зі статичними (4,1%), до четвертої — з реляційними уявленнями про час 30,9% опитаних. Отримані результати повністю

узгоджуються з концепцією про типологічні особливості переживання часу, запропонованої Б. Й. Цукановим [8].

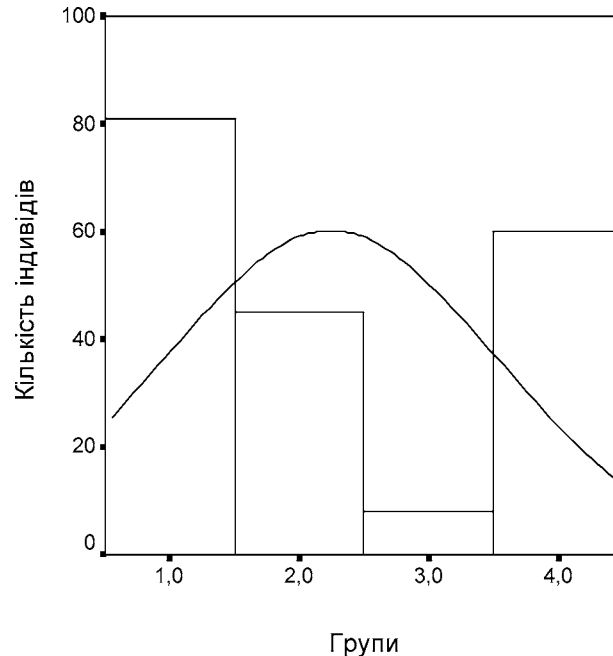

Рис. 1. Розподіл індивідів по групах, залежно від їхніх уявлень про властивості часу

На наш погляд, суб'єкти у кожній групі об'єднані схожими уявленнями про час і схожими картинами світу, що дозволяє виділити чотири типи картин світу:

- **динамічна картина світу** — вона притаманна суб'єктам першої найбільшої групи, для них час — це "об'єктивна реальність", однак час "тече немонотонно", його хід "залежить від подій у житті";
- **субстанціональна картина світу** — характерна суб'єктам другої групи, вони вірять, що час "необоротно тече з минулого в майбутнє", час є "об'єктивним", "абсолютним";
- **реляційна картина світу** — до неї входять суб'єкти четвертої групи, для них час є "відносним", час нерівномірно "тече", "хід часу залежить від подій у житті";
- **статична картина світу** — характерна суб'єктам третьої найменшої групи, для них час є "нескінченим", "безупинним", "реальне лише сьогодні".

Найбільш численною виявляється перша група з динамічною картиною світу, найменш поширеною — третя зі статичною. Можна припускати, що причина такого розподілу випробуваних лежить у домінуванні в сучасній культурі динамічних цінностей. З іншого боку, як відомо, висока рухливість нервових процесів є однією з особливостей нервової системи сангвініків, чисельність яких у людській популяції виявляється найбільшою.

Дві інші картини світу: субстанціональна й реляційна містять протилежні за змістом властивості часу. У першій — суб'єктивний час виявляється монохронічним, ні від чого не залежним, в другій — поліхронічним, залежним від подій у житті й відрізняється нерівномірністю плину.

Для дослідження особливостей формування ставлення до властивостей часу нами проведена спроба визначити вік, коли опитані суб'єкти вперше задумалися про час. Із всієї вибірки на питання змогли дати відповідь 168 осіб, що складає 86,6% загальної кількості опитаних (рис. 2).

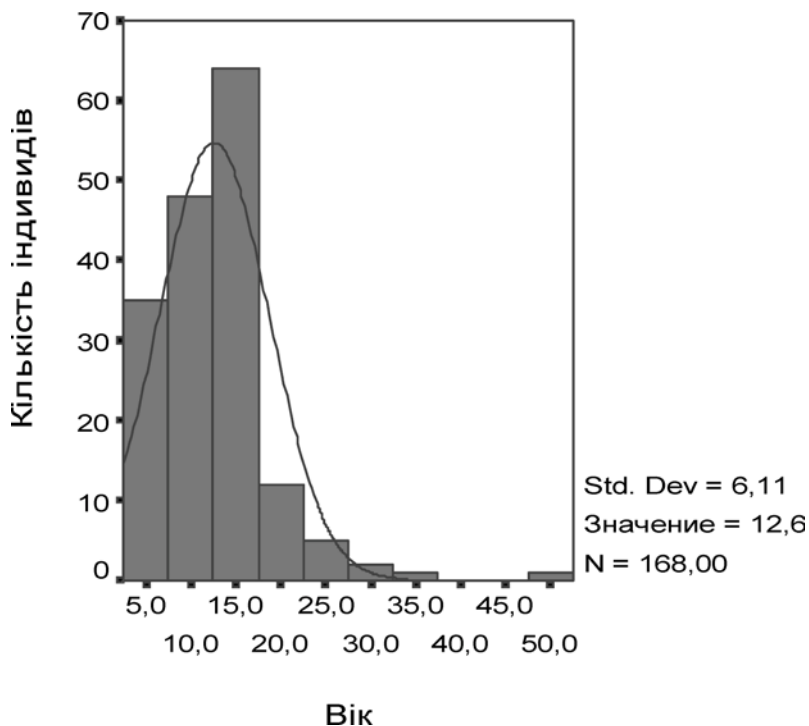

Рис. 2. Розподіл оцінок віку першого уявлення про час

Частотний аналіз відповідей показує, що в цілому розподіл відповідей індивідів відповідає нормальному розподілу з лівою асиметрією й піком у віці 13 років. Таким чином, можна зробити висновок, що час стає предметом рефлексії суб'єкта лише з підліткового віку. Це дає можливість говорити про індивіда як про суб'єкта діяльності лише з підліткового віку, коли в нього вже сформована власна картина світу.

Можна припустити, що індивід, народжуючись із певним ритмом, зі своєю суб'єктивною одиницею часу, із самого народження схильний до формування власних уявлень про час. У ході індивідуального розвитку, у підлітковому віці час стає об'єктом рефлексії й наповнюється певним змістом, які можуть змінюватися в процесі його соціалізації

й проходження вікових криз. Слід зазначити, що в процесі соціалізації суб'єкт може освоювати уявлення про час, характерні для його соціокультурного середовища, які можуть, однак, суперечити його внутрішнім відчуттям.

Проведений в роботі теоретичний аналіз проблеми картини світу показав існування різноманіття розумінь цієї проблеми. Аналіз літератури показує, що під картиною світу розуміють від сенсорного образу в когнітивних науках до системи особистісних смислів. Крім того, показано, що типологія картин світу, в залежності від виду діяльності суб'єкта, розкриває змістовні підґрунтя картин світу.

В роботі проаналізовані змістовні характеристики чотирьох основних концептуальних підходів до часу в історії науки та філософії: статичного, динамічного, субстанціонального та реляційного.

Зроблена спроба типологізації картин світу суб'єктів за типом ставлення суб'єктів до властивостей часу. Виявлено узгодженість з динамічною, статичною, субстанціональною та реляційною картиною світу. Показано, що найбільш поширеною є динамічна картина світу й найменш поширеною є статична картина світу.

Показано, що для більшості суб'єктів уявлення про властивості часу відкриваються лише у підлітковому віці, коли час стає предметом рефлексії. Цей результат говорить про те, що картина світу суб'єкта в основних ознаках часу власного буття вже сформована, а її філософська рефлексія, тобто у вигляді тієї чи іншої концепції є лише заповненням онтологічним змістом, при переході до фази дорослості. Такий підхід дозволяє переглянути підґрунтя різноманітних філософських концепцій часу.

На наш погляд, потребують додаткового дослідження фактори, що визначають змістовність картин світу, ступінь прояву культурного середовища і його впливу на домінуючі уявлення про час.

Література

1. Бехтель Э., Бехтель А. Контекстуальное опознание. — СПб.: Питер, 2005.
2. Климов Е. А. Образ мира разнотипных профессий. — М., 1993.
3. Королева Н. Н. Смысловые образования в картине мира личности. Автореф. дис... канд. психол. наук. — С.Пб., 1998. — 16 с.
4. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. 2. — М.: Педагогика, 1983.
5. Молчанов Ю. Б. Проблема времени в современной науке. — М., 1990.
6. Подшивалкина В. И. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста. — Кишинев, 1997.
7. Фресс П. Восприятие и оценка времени // Экспериментальная психология. — Вып. 6. — М., 1978.
8. Цуканов Б. Й. Время в психике человека. — Одесса, 2000.
9. Элькин Д. Г. Восприятие времени. — М., 1962.

Р. Н. Свиначенко, асп.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

ОТОБРАЖЕНИЕ КОНЦЕПЦИЙ ВРЕМЕНИ СОЗНАТЕЛЬНЫМИ ИНДИВИДАМИ В КАРТИНАХ МИРА

Резюме

В работе проведен теоретический анализ проблемы картины мира. Проанализированы содержательные характеристики основных концептуальных подходов ко времени в истории науки и философии. Сделана попытка сравнения концепций времени по типу отношения субъектов к свойствам времени. Показано, что представление о свойствах времени формируются в подростковом возрасте.

Ключевые слова: философия времени, субъект деятельности, концепции времени, время, картина мира.

R. M. Svyachenko

Odessa I. I. Mechnikov National University

REFLECTION OF CONCEPTS OF TIME IN PICTURES OF THE WORLD BY CONSCIOUS INDIVIDUALS

Summary

In research is carried out the analysis of theoretical approaches to the problem of subject's picture of the world. The main characteristics of the conceptual approaches to time in history of science and philosophy is analyzed. An attempt to compare the concepts of time which are founded on the attitude to properties of time is made. It is shown, that representation about properties of time are formed in pubertal age.

Keywords: philosophy of time, subject of activity, concepts of time, time, picture of the world.